

بررسی نقش نماز در تامین امنیت فردی و اجتماعی

دکتر جمیل حسن پور^۱، علی حیدری نیا^۲، سامان عبدالهی^۳، سپیده سفیدی^۴

^۱ استادیار گروه حقوق، واحد خرم آباد، دانشگاه آزاد اسلامی خرم آباد، ایران
^۲ دانشجوی دکتری فقه و مبانی حقوق اسلامی، واحد زاهدان، دانشگاه آزاد اسلامی، زاهدان، ایران
^۳ باشگاه پژوهشگران جوان و نخبگان، واحد خرم آباد، دانشگاه آزاد اسلامی، خرم آباد، ایران نویسنده
^۴ دانش آموخته کارشناسی حقوق دانشگاه آزاد اسلامی واحد خرم آباد

چکیده

یکی از مهم‌ترین شاخصه‌های اجتماعی که وجود آن در هر جامعه‌ای، از ضروریات است و بدون آن زندگی برای مردم سعادت‌مند نخواهد بود، امنیت فردی و اجتماعی است. امری که اساس و زیربنای تمامی امور بوده و در صورت عدم امنیت، هیچ‌گونه فعالیت‌هایی در جامعه ممکن نخواهد بود. اهمیت و ارزش این مقوله اجتماعی به حدی است که آیات متعددی، از قرآن کریم به آن پرداخته و در برخی آیات نیز، قبل از پرداختن به امور دیگر این موضوع مورد توجه دقیق قرار گرفته است. در این مقاله تلاش می‌شود تا نقش نماز در برقراری امنیت فردی و اجتماعی به طور اجمالی بررسی شود. روش تحقیق در این نوشتار توصیفی و تحلیلی است و جمع‌آوری اطلاعات کتابخانه‌ای است که به صورت حضور در کتابخانه و فیش برداری از منابع اصلی انجام شده است.

کلیدواژه: نماز، قرآن، امنیت، فردی و اجتماعی.

مقدمه

نماز از مهم‌ترین عباداتی است در متون اسلامی به آن اشاره زیادی شده است و به اقامه نماز تاکیدات زیادی از سوی پیامبر اکرم (ص) و معصومین شده است که نشان از اهمیت و ارزش نماز دارد. یکی از مهم‌ترین نیازهایی که انسان پیوسته به آن نیازمند است امنیت فردی و اجتماعی است. امری که اساس و پایه تمامی امور خواهد بود بنابراین باید به گونه‌ای برای برقراری امنیت فردی و اجتماعی تلاش شود. یکی از راه‌های برقراری امنیت فردی و اجتماعی اهمیت دادن به نماز و اقامه آن و عمل کردن برطبق دستورات الهی است. انسان نمازگزار با اقامه نماز و عمل به آن احساس امنیت کرده و در زندگی خود به موفقیت‌های زیادی دست می‌یابد. «واذ قال ابراهیم رب اجعل هذا بلداً آمناً و ارزق اهله من الثمرات من آمن منهم بالله و الیوم الاخر...»

«و به یاد آور هنگامی که ابراهیم از خداوند متعال درخواست کرد: خدایا این سرزمین را شهر امن قرار ده و اهل آن را که به خدا و روز قیامت ایمان آورده‌اند از ثمرات این نعمت روزی عطا فرما...» (بقره/۱۲۶) در این آیه حضرت ابراهیم ابتدا درخواست امنیت و سپس درخواست مواهب اقتصادی می‌کند، و این خود اشاره‌ای است به

3rd international conference on Psychology & Sociology

این حقیقت که تا امنیت در شهر یا کشوری حکم فرما نباشد ایجاد جامعه سالم غیرممکن است. (مکارم، ۱۳۷۴ش، ۸/۳۴۰)

عنایت به امنیت در متون اسلامی به طور گسترده ایی مورد توجه قرار گرفته است:

امام صادق(ع) فرمود:

«سه چیز است که همه مردم به آن نیاز دارند: «امنیت، عدالت و وفور نعمت.» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ۱/۵۲۳)

حضرت امیرمؤمنان(ع) فرمود:

«مکانی که ساکنان آن امنیت نداشته باشند بدترین مکان زندگی است.» (همان)

امام صادق(ع) فرمود:

«هر کس پنج چیز نداشته باشد زندگی بر او گوارا نیست: "صحت و امنیت و بی نیازی و قناعت و همدم موافق.» (همان، ۱/۸۳)

موضوع امنیت، نه تنها در اسلام بلکه در تمامی مکاتب بشری و نزد تمامی عقلا و خردمندان عالم جایگاه ویژه ای را به خود اختصاص داده است، تا جایی که از نظر آنان اصولاً پایه ریزی و ایجاد یک تمدن و زندگی انسانی اصیل بدون آن ممکن نیست.

«ظهور تمدن هنگامی امکان پذیر است که هرج و مرج و ناامنی پایان پذیرفته باشد، چه فقط هنگام از بین رفتن ترس است که کنجکاوی و احتیاج به ابداع و اختراع به کار می افتد و انسان خود را تسلیم گزینه ای می کند که او را به شکل طبیعی به راه کسب علم و معرفت و تهیه وسایل بهبود زندگی سوق دهد.»

«برای پیدایش تمدن باید مردم کم کم احساس کنند که سر هر پیچ زندگی، مرگ یا مالیات جدیدی در انتظار آنها کمین نکرده است.»

امنیت شاخصه ایی است که جامعه شناسان آن را در یک تقسیم بندی کلی به دو حوزه فردی و اجتماعی دسته بندی کرده اند. هنگامی که سخن از امنیت به میان می شود، این امر را هم در حوزه فرد و هم در حوزه اجتماع باید مورد دقت قرار بگیرد، زیرا این دو از یکدیگر جدا نبوده و در واقع ایجاد و برقراری امنیت اجتماعی، بدون پرداختن به ایجاد امنیت فردی، نتیجه بخش نبوده و به ثمر نخواهد نشست. به خاطر همین امنیت فردی اساس و شالوده امنیت اجتماعی است. جامعه شناسان از گذشته، اظهار نظرهای فراوانی بیان کرده اند و هر کدام به تناسبات علم و تفکر خود، پاسخ هایی ارائه داده اند که هر کدام از آن پاسخ ها ناظر به درصدی از امنیت در سطح جوامع است. آن چه مسلم است این است که چون اغلب این راهکارها نشأت گرفته از معلومات و تجارب بشری بوده و معلومات و تجارب بشری هم از سوی دو فاکتور زمان و مکان دچار محدودیت می باشد، نتوانسته آن طور که شایسته است در جهت تامین امنیت، راهگشا باشد. هم چنان که در دنیای امروزی، علی رغم پیشرفت های صنعتی و تکنولوژی و کثرت فرضیه های امنیتی ارائه شده از سوی دانشمندان، اعتراف کنیم که امنیت مهم ترین دغدغه انسان است که برای دست یابی به آن چشم امید به هر سوی دارد. افزایش آمار قتل ها، دزدی ها و تجاوز به عنف و

3rd international conference on Psychology & Sociology

انواع جرم و خطای فردی و اجتماعی دیگر واضح‌ترین مصداق عدم امنیت فردی و اجتماعی است.

انسان برای اکتساب امنیت فردی و اجتماعی باید به متون اسلامی پناه برده و زیرا قوانین این آیین الهی ریشه در وحی و علم خداوندی دارد که هیچ‌گونه شک و تردیدی در صحت و اصالت آن راه ندارد.

نماز و امنیت فردی

بشریت در طول زندگی خود با مصایب و مشکلاتی رو به رو بوده که برخی از مشکلات منجر به عدم امنیت می‌شد. انسان معاصر، علی‌رغم پیشرفت‌های صنعتی و تکنولوژی شگفت‌آور، بیش از گذشته در معرض بلاها و مصایب قرار گرفته است، چرا که گسترش زندگی صنعتی و ماشینی، اگر چه توانسته زحمت جسمی او را کم نماید، ولی این حقیقت بر کسی پوشیده نیست که روح و روان او را به بند کشیده و انواع و اقسام دغدغه‌ها و نگرانی‌های روحی را برای او به ارمغان آورده است. چنین است که انسان متحیر برای رسیدن به آرامش روحی و اطمینان خاطر روانی هر روز دل به یکی از مظاهر مادی می‌سپرد، هرچند این دل سپردن مشکل او را حل نخواهد کرد. توجه به آمارهای ارائه شده از سوی مراکز روان‌درمانی، این نکته را به اثبات می‌کند که انسان امروزی در تامین امنیت فردی خویش که مهم‌ترین نمود آن در آسایش روحی و روانی افراد مشاهده می‌شود، چندان موفق عمل نکرده است. باید دانست که احساس بی‌پناهی و آن اضطرابات روحی و روانی، چنان نیست که همه انسان‌ها را در برگیرد، بلکه در میان اکثریت جمعیت، گروه معدودی هستند که علی‌رغم وفور عوامل اضطراب‌زا، از آرامش روحی و روانی زاید الوصفی برخوردار هستند و در امنیت و آسایش به زندگی مشغول هستند. این‌ها کسانی هستند جزء نمازگزاران حقیقی بوده و در پرتو نماز، به امنیت فردی و اجتماعی مناسبی دست یافته‌اند. زیرا قرآن کریم را سرلوحه کار و زندگی خود قرار دادند.

«**الا بذكر الله تطمئن القلوب**» «آگاه باشید که با یاد خدا دلها آرام می‌گیرد.» (رعد/۲۸)

این افراد دریافته‌اند که بارزترین و روشن‌ترین مصداق ذکر خدا نماز است، خداوند متعال فرموده است:

«**اقم الصلوة لذكری**» «نماز را برای یاد من بپا دار...» (طه/۱۴)

به این ترتیب بندگان راستین پروردگار، در پرتو نماز و راز و نیاز با خالق متعال خویش، از هرگونه نگرانی‌رهایی یافته و هرگز خود را بی‌پناه نمی‌دانند، زیرا با خواندن نماز متوجه خوانندگی خداوند حکیم پیوسته به آنها عنایت دارد. همچنین این‌ها هیچ‌وقت به بیماری‌های روحی نظیر احساس پوچی مبتلا نمی‌شوند، زیرا در پرتو نماز دریافته‌اند که حیات آنان را هدفی والاست که همان رسیدن به قرب پروردگار می‌باشد و به خاطر همین هیچ‌گاه در زمان بروز سختی‌های زندگی مادی احساس پوچی نمی‌کنند و بدین ترتیب امنیت فردی خود را در بالاترین درجه تامین نموده‌اند. روحشان آرام می‌شود، اگر چه جسمشان را مصایب گوناگون ضعیف می‌کند اما مطمئناً ملاک و معیار امنیت فردی، همان احساس آرامش روحی و برخوردارگی از آسایش روانی است، که مهم‌ترین عامل در کسب موفقیت‌های مادی و معنوی می‌باشد. سراسر زندگی انبیا (ع) مخصوصاً پیامبر مکرم اسلام (ص) و ائمه

3rd international conference on Psychology & Sociology

اطهار(ع) این نکته را به خوبی اثبات می‌کند که اگر آن بزرگواران در نهضت‌های الهی و حرکت‌های تعالی‌آفرین خود موفقیت‌های بیشماری اکتساب کردند و توانسته‌اند که حرکت اصلاحی خود را به پیش برده و فریاد توحید سردهند، اصلی‌ترین عامل آن امنیت فردی و سکینه و آرامشی بود که از طریق ارتباط با خداوند (نماز) به دست آورده‌اند. در صدر تعالیم انبیاء الهی اقامه نماز و عمل به دستورات الهی جایگاه ویژه‌ای دارد.

«و اجعلوا بیوتکم قبله و اقیموا الصلوة» و سراهایتان را رو به روی هم قرار دهید و نماز را برپا دارید. «(یونس/۸۷)

«ربنا لیقیموا الصلوة فاجعل افئدة من الناس تهوی الیهم» «پروردگارا! تا نماز را به پا دارند، پس دل‌های برخی از مردم را به سوی آنان گرایش ده.» (ابراهیم/۳۷)

«و جعلنی مبارکاً این ما کنث و اوصانی بالصلوة و الزکاة ماؤمٹ حیاً» «و هر جا که باشم مرا با برکت ساختی و تا زنده‌ام به نماز و زکات سفارش کرده‌است.» (مریم/۳۱)

در بسیاری از آیات قرآن کریم، خداوند متعال پیامبر گرامی خود حضرت محمد(ع) و سایر مومنان را به اقامه نماز امر می‌فرماید و در آیات کثیری اقامه نماز را یکی از اصلی‌ترین نشانه‌های متقین و مومنان معرفی می‌کند. بنابراین تمامی تاکید و سفارش به نماز به خاطر نقش بسیار مهم نماز در خودسازی و امنیت فردی ایفا می‌کند. انسان نمازگزار، در پرتو شعاع نورانی نماز از هر آن چه عوامل نگرانی و پریشانی است آسوده خاطر می‌شود. نه از آینده مبهم و تاریک، هراسی به دل راه می‌دهد، که می‌داند همه مکان‌ها و همه زمان‌ها از آن خداست و خدا با اوست، و نه از گذشته خود احساس نگرانی می‌کند، چرا که با نماز خداوند را آمرزنده و مهربان یافته‌است. اذکار و افعال نماز تماماً و یک‌به‌یک او را از چنان آرامشی لبریز ساخته که هیچ عامل مادی و معنوی دیگر قادر به اعطاء چنین آرامشی نیست. انسان با ذکر الله اکبر خداوند را به بزرگی یاد می‌کند. بنابراین، تمامی قدرت‌هایی که ممکن است او را تهدید به ناامنی کنند در نزد او خوار و حقیر جلوه می‌کنند. و با ذکر الرحمن الرحیم به یاد لطف و مهربانی و بخشندگی بی‌حد و مرز خدا می‌افتد و دل و جان، لبریز از امن و آسایش می‌شود. واژه مالک‌یوم‌الدین به او هدف زندگی را که همان رستخیز و رسیدن به لقاء الله است یادآوری می‌کند و در نتیجه مصایب و بلاهای زندگی دنیوی در نظرش سهل و آسان می‌آید و هرگز در مواجهه با آنها عقب‌نشینی نکرده و به پوچی نمی‌رسد. عبارت ایاک نعبد و ایاک نستعین او را به یاری و امداد خداوند امیدوار می‌کند. با رکوع در برابر خداوند از خضوع در برابر غیر او می‌رهد و با سجده به پیشگاه خداوند، قید رقیّت و بندگی غیر خدا را از گردن جسم و جان باز می‌کند، و بدین‌گونه پیمانی ناگسستنی با خدای خود می‌بندد که ثمره اش آزادی و آزادگی و وصول به امن و امان است.

نماز مهم‌ترین عامل در جهت تامین امنیت فردی است و باید در ترغیب و تشویق مردم به روی آوردن به این فریضه الهی، بیش از هر زمان دیگر تلاش کرد. نماز تنها در بعد روحی، تامین‌کننده امنیت فردی نمی‌باشد، بلکه امنیت فردی آدمی را در بعد جسمانی نیز تامین

3rd international conference on Psychology & Sociology

می‌نماید، زیرا بخشی از مقوله امنیت فردی وابسته به جسم و بدن مادی انسان است. مهم‌ترین جنبه این موضوع، همانا بعد روحی و روانی آن می‌باشد، ولی امنیت جسمانی که عبارت است از سلامت و پاکیزگی ظاهری در این جهت بی‌تاثیر نمی‌ماند و نماز در این جهت نیز منشاء اثر بسیاری است. نماز گزار، برای آن که از عبادت خود بهره‌برداران برده باشد، خود را مقید به رعایت اصول بهداشتی می‌داند. چرا که می‌داند:

«از حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم روایت شده است که دو رکعت نماز که با مسواک باشد بهتر است از هفتاد رکعت نماز که بی مسواک باشد.» (مجلسی، ۱۳۴۳ ش، باب پنجم، فصل اول)

در حدیث حسن از امام موسی کاظم (ع) در تفسیر آیه کریمه «خذوا زینتکم عند کل مسجد» «برگیرید زینت خود را نزد هر مسجدی.» منقول است که حضرت فرمود: «از این زینت است شانه کردن موی پیش از هر نمازی» (همان، فصل ششم)

نمازگزار حقیقی به هنگام نماز از بوی خوش و عطر استفاده می‌کند. از حضرت امام جعفر (ع) روایت شده است که «نماز کسی که خوشبو باشد بهتر است از هفتاد نماز که بی بوی خوش باشد.» (همان، فصل دوم، باب ششم)

انسان نمازگزار باید برای هر نماز وضو ساخته و در موارد لزوم غسل کرده باشد. جامعه‌های پاکیزه در بر می‌کند و با لباس آلوده و کثیف، به نماز نمی‌ایستد. خود را مقید می‌داند به گرفتن و اصلاح ناخن‌ها و زدودن موهای اضافی بدن، چرا که این همه در پاداش نماز دخیل بوده و راه وصول به قرب پروردگار را هموارتر می‌سازد و در نتیجه تقید به چنین اموری است که نمازگزار امنیت فردی خود را در بعد جسمانی نیز تامین نموده و در نهایت، نماز جسم و جان او را در حصاری از امنیت و آسایش قرار می‌دهد. برای تامین امنیت فردی افراد در جوامع بشری مهمترین عامل نماز می‌باشد.

نقش نماز در تامین امنیت اجتماعی

امنیت اجتماعی، در تمامی جوامع بشری پیوسته مورد تهدید و مختل گردیده و شخصیت فردی آنان نیز به دلایل مختلفی مورد اهانت واقع شده که منجر به از دست دادن کرامت انسانی آن‌ها می‌شود. انسانی که شخصیت آنها زایل گشته و دیگر عزت و کرامتی برای خود ارزش ندانسته، و اقدام به انواع و اقسام بزهکاری‌ها و نا بهنجاری‌های اجتماعی می‌کند. و جامعه از شر آنها ایمن نخواهد بود. از امام هادی (ع) نقل شده است:

«من هانت علیه نفسه فلا تأمن شره»

«کسی که خود را خفیف و خوار می‌داند و در باطن، احساس پستی و حقارت می‌کند از شر او ایمنی نداشته باش.»

درمقابل ذلت نفس، کرامت نفس و احساس عزت است که بشریت را از هر نوع گناه فردی و اجتماعی مصون می‌دارد. امام علی (ع) فرمود:

«من کرمت علیه نفسه لم یهنها بالمعصية»

3rd international conference on Psychology & Sociology

«هرکس که برای خود بزرگی و کرامت نفس باور دارد هرگز آن را با پلیدی گناه، پست و تضعیف نمی‌کند.»

یکی از راه‌های اساسی و مهم برای برقراری امنیت اجتماعی، این است که عوامل عزت‌آفرین و کرامت‌بخش را شناسایی نموده و تقویت نمود تا افراد جامعه با تمسک و عمل به آن‌ها از چنان کرامت‌نفسی برخوردار شوند که ارتکاب گناه حتی در خلوت و پنهانی برای آنها امری دشوار و هراسناک جلوه کند. در نتیجه انسانی که از چنین تربیت الهی برخوردار شد هرگز در عرصه زندگی فردی و اجتماعی، تهدیدی برای امنیت و آسایش خود و جامعه نخواهد بود.

یکی از مهم‌ترین عوامل و راهکارها، توجه به عنصر معنوی و مهم نماز است، زیرا نماز در واقع حلقه اتصال انسان با وجودی عظیم الشان و بی‌نهایت به نام خداست یکی از مهم‌ترین صفات او کریم به معنای بزرگوار است. کسی که به مصداق آیه شریف «فان العزة لله جميعاً» دارنده تمامی مراتب عزت می‌باشد، به یقین انسانی که با او مرتبت شد، رنگ و بوی خدایی به خود می‌گیرد و کریم و عزیز می‌گردد وقتی اینچنین شد هیچ گاه نفس کریم و عزیز خود را به گناه نمی‌آلاید و جامعه از وجود او در امنیت کامل و آسایش قرار خواهد گرفت.

خداوند متعال در سوره عنکبوت، آیه ۴۵ یکی از مهم‌ترین آثار نماز را دور کردن نمازگزار از فساد و فحشاء معرفی می‌نماید، آنجا که می‌فرماید:

«ان الصلوة تنهى عن الفحشاء و المنکر...» (عنکبوت/۴۵)

بنابراین انسان نمازگزار فردی است که گرد گناه نمی‌گردد، چرا که هر صبح و شام با خدای خود در راز و نیاز است و حضور او را مستمراً درک می‌کند و اگر زمینه گناه و تعدی به حقوق دیگران فراهم گردد، او عقب‌نشینی کرده و مرتکب گناه نخواهد شود، زیرا خداوند متعال را حاضر و ناظر می‌داند، از این رو جامعه از جانب او در امن و امان خواهد بود.

با نگاهی گذرا به تاریخچه زندگی بزهکاران و کسانی که امنیت اجتماعی را به هر نحوی ناامن کرده، این نکته را به اثبات می‌رساند که تقریباً بیشتر آنها، کسانی بوده‌اند که با نماز و مسجد ارتباطی نداشته و به این دو عنصر انسان‌ساز علاقه‌ای نشان نداده‌اند. بدین ترتیب خود را در عرصه زندگی، آزاد به حساب آورده و اقدام به هر کار و عمل ناشایستی می‌کنند و جوامع بشری را با ناامنی مواجه کرده‌اند. در میان کسانی که در طول حیات خود بیشترین تعهد و مسئولیت را نسبت به جان، مال، عرض و ناموس دیگران داشته‌اند، همواره نام نمازگزاران و مقیدین به نماز از درخشندگی ویژه‌ای برخوردار بوده است، زیرا نمازگزار می‌داند که اقامه نماز با تجاوز به حقوق دیگران هیچ‌گونه سازگاری ندارد و اصولاً نمازی که در کنار آن به نوعی تجاوز به حقوق انسان‌ها باشد، نماز نخواهد بود. نمازگزار واقعی خود را مقید به رعایت حقوق دیگران دانسته و از دست زدن به گناهی بزرگ‌تر خودداری می‌ورزد. مطالعه زندگی نمازگزاران حقیقی در طول تاریخ اثبات‌کننده این حقیقت مسلم است که برای برقراری امنیت اجتماعی هیچ عملی برتر از نماز نمی‌باشد. امام علی (ع) می‌فرماید:

3rd international conference on Psychology & Sociology

«وَاللّٰهُ لَوۡ اُعۡطِیۡتُ الْاَقۡلِیۡمَ السَّبۡعَةَ یۡمَآ تَحۡتَ اَفۡلَا کَہَا عَلٰی اَنْ اَعۡصٰی اللّٰہَ فِیۡ مَۡلَئِۡةٍ اَسۡلَبۡہَا جُلۡبَ شَعِیۡرَۃٍ مَا فَعَلۡتُہُ» (نہج البلاغہ، خطبہ ۲۲۴)

«به خدا سوگند، اگر هفت اقلیم را با آنچه در زیر آسمان هست به من بدهند تا از خدای خود نافرمانی کنم که پوست جوی را از مورچه ای به ناروا بگیریم، چنین نخواهم کرد!...»

مطابق آیه شریفه «إِنَّ الصَّلٰوةَ تَنْہٰی عَنِ الْفَحۡشَآءِ وَ الْمُنۡکَرِ» نماز انسان را از غیبت، دروغ، سرقت و هرگونه اعمالی که مصداق فحشا و منکر باشد باز می‌دارد.

نتیجه گیری

نماز به عنوان یک عمل عبادی و دستور الهی در ایجاد و برقراری امنیت فردی و اجتماعی تاثیر شگرفی داشته و انسان نمازگزار در پرتو نور نماز به یک زندگی آرام و مطمئنی دست می‌یابد. رعایت کردن حقوق دیگران و حتی حیوانات از جمله تاثیر نمازهای حقیقی آن یگانه عالم خلقت بوده و این گونه است که نماز نفس سرکش را مؤدب به آداب الهی و رعایت حقوق فردی و اجتماعی دیگران نموده و در نتیجه امنیت اجتماعی را در بالاترین سطح برای جوامع بشری به ارمغان می‌آورد. مهمترین ریشه فقدان امنیت اجتماعی در جوامع بشری روی برگرداندن انسان‌ها از نماز است. برای برقراری امنیت اجتماعی، بهترین و مهم ترین راه، ارتباط برقرار کردن انسان با خداوند متعال است که تنها راه ارتباط و سخن گفتن با خدا نماز است که اگر با خلوص نیت تمام خوانده شود مطمئناً تاثیر به سزا و غیرقابل انکاری در برقراری امنیت فردی و اجتماعی خواهد داشت.

منابع و مآخذ

- ۱- قرآن کریم،
- ۲- نهج البلاغہ، ترجمه محمد دشتی، موسسه فرهنگی تحقیقاتی امیر المومنین (ع)، قم.
- ۳- حرعاملی، محمد بن الحسن، وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعة، دار احیاء التراث العربی، بیروت، ۱۳۹۱ق.
- ۴- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات فی غریب القرآن، نشر دارالعلم الدار الاسلامیة، بیروت، ۱۴۱۲ق.
- ۵- سبحانی، جعفر، (۱۳۸۳ش)، منشور جاوید، چاپ مؤسسه امام صادق (ع)، قم.
- ۶- طباطبایی، سید محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، دارالکتب الاسلامیة، ۱۳۹۳ق.
- ۷- طبرسی، شیخ ابی علی الفضل بن الحسن، تفسیر مجمع البیان فی تفسیر القرآن، انتشارات المکتبه الاسلامیہ، ۱۳۹۵ق.

3rd international conference on Psychology & Sociology

- ۸- طیب، سید عبد الحسین، **اطیب البیان فی تفسیر القرآن**، انتشارات اسلام، تهران، ۱۳۷۸ ش.
- ۹- قرائتی، محسن، **تفسیر نور**، ناشر: مرکز فرهنگی درسهایی از قرآن، چاپ تهران، ۱۳۸۳ ش.
- ۱۰- مجلسی، محمد باقر، **بحار الانوار**، المكتبة الاسلامیة، تهران، ۱۳۸۵ ش.
- ۱۱- همان، **حلیة المتقین**، ناشر شرکت نسبی کانون کتاب، ۱۳۴۳ ش.
- ۱۲- مصطفوی، حسن، **تفسیر روشن**، بی‌نا، ۱۳۶۷ ش.
- ۱۳- مکارم شیرازی، ناصر، **تفسیر نمونه**، دارالکتب الاسلامیة، ۱۳۷۳ ش.